

LA TOPONÍMIA A L'AULA DE SECUNDÀRIA.* UNA CALA A LA GALÍCIA DEL SEGLE XXI

Xulia Marqués Valea

XIX Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Muro, 2006

RESUM

La posada en marxa del Proxecto Toponimia de Galicia (PTG, 2000) va desencadenar, en l'àmbit de l'ensenyament, una sèrie d'inquietuds per treballar la toponímia a l'aula.

El primer pas va ser l'edició de la guia *A toponimia na escola. Guia para a recollida, catalogación e estudo dos nomes tradicionais de lugar* (2003), que va ser succeïda en el temps per aplicacions pràctiques guiades per professors, sobretot de l'àrea lingüística, generades des dels equips de normalització i dinamització lingüística.

Aquí n'exposarem unes quantes que es van dur a terme amb alumnes d'educació secundària.

Paraules clau

Toponímia, aula, experiències didàctiques, educació secundària.

ANTECEDENTS

L'any 2000 s'iniciava el Proxecto Toponimia de Galicia, un pla promogut per la Comissió de Toponímia de la Xunta de Galícia (òrgan d'assessorament dependent de la Conselleria de la Presidència) i la SA para o Desenvolvemento Comarcal de Galicia (integrada a la Conselleria d'Agricultura, actualment Medi Rural).

Aquest pla va néixer amb l'objectiu de recollir la microtoponímia viva de les quatre províncies partint d'enquestes orals, introduir-la en una base de dades, fixar una forma normalitzada i, finalment, implantar-la en un suport cartogràfic.

* Traducció de l'espanyol.

Quan el PTG feia els primers passos, una servidora estava immersa en l'elaboració de la tesi doctoral, alhora que era responsable del Departament de Normalització Lingüística de l'IES Castro Alobre a Vilagarcía de Arousa (Pontevedra) i professora de Llengua i Literatura Gallega al mateix institut.

LES EINES I L'ASSESSORAMENT

Es diu, i és cert, que el nostre és un país amb milions de noms. Entitats de població grans, mitjanes i petites, majoritàriament disperses; terrenys agrícoles fragmentats; una xarxa fluvial enrevessada, i ponts, molins o batans; nombroses fonts i gairebé 1.200 km de costa amb arenys, penyes, turons, esculls, puntes, ancons, illes, illots...

Un cabal de topònims que tenim a mà i, al davant, l'aula. Així va sorgir *A toponimia na escola. Guía para a recollida, catalogación e estudo dos nomes tradicionais de lugar*, un enllaç que permetria conduir qualsevol intervenció que es volgués iniciar des d'aquest àmbit.

Per al seu desenvolupament disposàvem de l'assessorament i les eines del PTG (fotografies aèries, fitxes –de l'informant, d'enquesta...).

Una acció didàctica que exigia donar resposta a qüestions en aparença molt simples, com: quins noms recullo, els més grans o els més petits? A qui acudeixo? He de tenir confiança en l'informant i en la informació que em proporciona? Què en puc fer després, del material?

A toponimia na escola va ser editada per la Direcció General de Política Lingüística (Conselleria d'Educació de la Xunta) el maig del 2003 i es va distribuir per tots els centres educatius gallecs de primària i secundària. Es va concebre com un recurs destinat a professors i alumnes de segon cicle d'ESO. Vam escollir per a la presentació el format d'unitat didàctica. En el disseny original hi ha: objectius, continguts, principis psicopedagògics i metodologia. Cal destacar, en particular, les deu (nombre orientatiu) sessions de treball programades, en les quals s'alternen continguts teòrics i pràctics amb intervencions de camp.

Finalment, s'ofereix un exemple de com aprofitar un corpus (en aquest cas, pertanyent a una parròquia rural de Lugo) a l'assignatura de Llengua Gallega.

INICIEM LES INTERVENCIONS

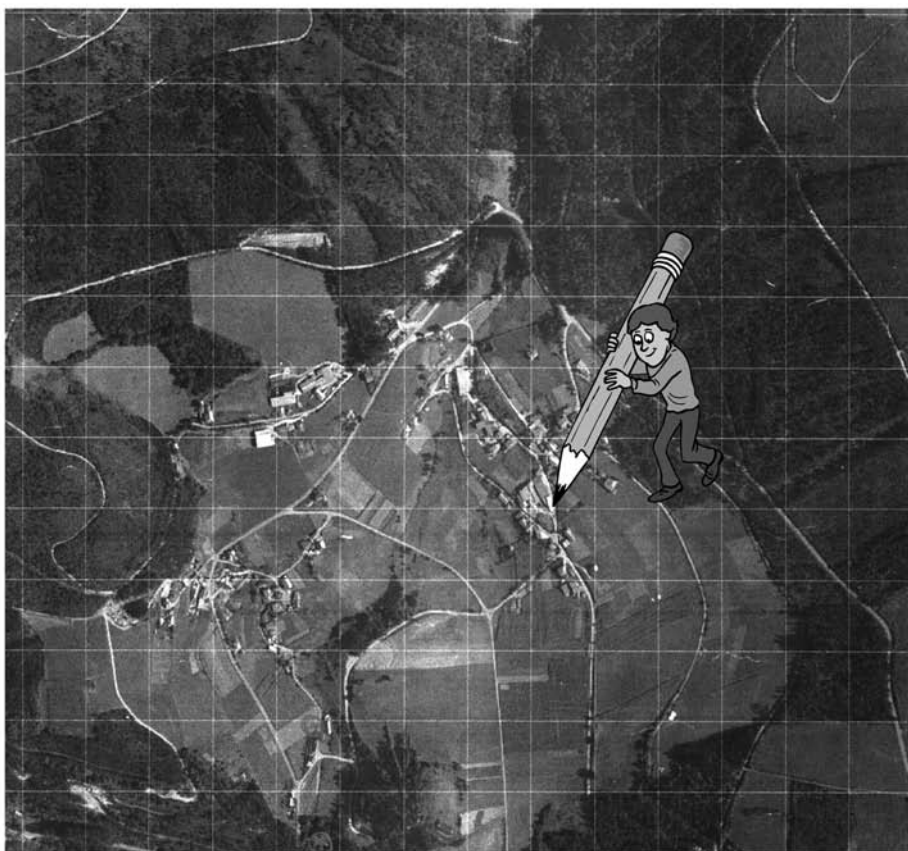
1. La recollida de material

(realitzada a l'IES Castro Alobre, Vilagarcía de Arousa, Po)

En relació amb el procés de recollida de material, fem referència a una experiència que es va dur a terme a la parròquia d'A Laxe a Vilagarcía de Arousa (Pontevedra) amb alumnes de 1r d'ESPO (educació secundària postobligatòria).

A Toponimia na escola

Guía para a recolleita, catalogación e estudio dos nomes tradicionais de lugar

Xulia Marqués Valea

TOPONIMIA E ESCOLA DEP. NORMALIZACIÓN LINGÜÍSTICA IES CASTRO ALOBRE VILAGARCÍA DE AROUSA	
SEÑAS DO/A ALUMNO/A:	
Nome: Apelidos: Lugar de nacemento: Anos de residencia: ¿Galego-falante?: Curso:	
SEÑAS DO TOPÓNIMO RECOLLIDO:	
Nome:	
Tipo:	Parroquia - Aldea - Lugar - Casa illada - Outros (a subliñar) Se se marca Outros indíquese de que clase (praza, rueiro...):
A sona:	¿Tódolos vecinos coñecen este lugar con este nome? ¿Ten logo outros? ¿Cales?
Os detalles:	-A <u>pronuncia</u> . Repite en voz alta o nome recollido e subliña se leva e / e q / q gheada seseo (coa axuda do profesor) -A <u>morfoloxía</u> unha palabra simple / unha palabra derivada / unha palabra composta (subliña). sufixos: - prelatinos: -bre - latinos: -eiro / -al / -edo / -elo / -on - xermanos: -riz / -mil / -mir / -mundi / -ulfe / -sende -A <u>motivación</u> - palabra que ten un significado coñecido - palabra que non ten un significado coñecido - ten que ver coa auga (mar, río, fonte), relevo, vexetación, animais, relixión, vías de comunicación, construcións, historia (castros, medas, antas, arcas, vilas...) - Outra cousa que me dixeron deste nome foi que ...
SEÑAS DO INFORMANTE (persoa/as á/s que se lle/s pregunta):	
Nome: Apelidos: Idade: Profesión: Anos de residencia no lugar:	
A ROTULACIÓN:	
-Hai indicadores que anuncian este lugar. -Non hai indicadores que anuncien este lugar.	

Aquest treball es va dur a terme al llarg del curs acadèmic i es va articular en dues etapes, una abans de Nadal i l'altra, després.

L'equip de treball estava format per 9 alumnes de 3r i 4t d'ESO i 1r d'ESPO i la professora de Llengua Gallega.

El primer trimestre (1a etapa) ens vam reunir fora d'horari escolar dues tardes al mes amb dos objectius: primer, ensenyar i, després, anar formant-nos i familiaritzant-nos amb nocions bàsiques de naturalesa teòrica.

Començat el nou any, un cop adquirida la formació, el grup va elaborar:

- Una FITXA D'ENQUESTA TOPONÍMICA adequada als nostres objectius, simplificada respecte de la proposta del PTG, però en la qual figuren tres dades fonamentals:

- informació sobre el topònim;
- informació sobre qui el facilita;
- informació sobre qui el recull.

Un altre cas és el dels *cartells per retolar aules* procedents del mateix centre i elaborats també aquell any.

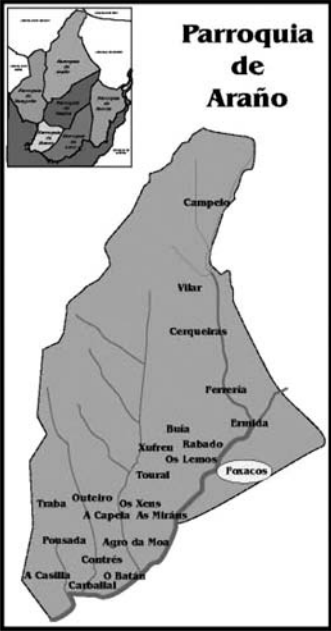
DEPARTAMENTO DE NORMALIZACIÓN
DEPARTAMENTO DE NORMALIZACIÓN

FOXACOS

A palabra parece que ten que ver con foxo que significa "depresión do terreo".

¿Cantos hai en Galicia...?

4

Parroquia de Araño

CONCELLO	PARROQUIA	LUGAR
ABADÍN (Lugo)	Abeledo (Santa Maria)	Foxacos
CALDAS DE REIS (Pontevedra)	Arcois da Condese (Santa Mariña)	Foxacos
RIANXO (A Coruña)	Araño, O (Santa Baia)	Foxacos
VILA DE CRUCES (Pontevedra)	Toiriz (San Xoán)	Foxacos

DEPARTAMENTO DE NORMALIZACIÓN
DEPARTAMENTO DE NORMALIZACIÓN

Cada aula es va batejar amb un nom de la zona.

També hi ha el *quadern sobre toponímia local*.

En particular, *Os nomes de lugar do concello de Moaña*, elaborat per Soledad Ríos amb la col·laboració econòmica dels ENL del col·legi d'educació infantil i primària Abeledo, A Guía, Domaio, Quintela, Reibón, A Seara, Tirán, i dos IES das Barxas e Paralaia (curs 2002-03).

L'edició va anar a càrrec de l'associació cultural Nós de Moaña (Po).

2.2. ACTIVITATS A L'AULA

En destaquem una corresponent a:

2.2.1. *Día das Letras Galegas 2002, dedicat a P. Sarmiento (1695-1772) (realitzada a l'IES Castro Alobre, Vilagarcía de Arousa, Po)*

Il·lustrat i figura transcendental del segle XVIII, P. Sarmiento va contribuir, amb els seus estudis de lexicografia i onomàstica, a més d'altres camps (geografia, història natural...), a modernitzar la filologia gallega.

Aprofitant la difusió que generava l'efemèride, amb la commemoració i actualització de la seva obra, vam desenvolupar un programa amb alumnes de tres grups de 1r d'ESPO titulat «O P. SARMIENTO E A TOPONIMIA», que va incloure:

- La presentació del llibre *Onomástico etimológico de la lengua gallega* i una selecció de textos d'interès toponímic.

CLASES DE TOPÓNIMOS SEGUNDO SARMIENTO

Una vez estratificada la toponimia de Galicia en :
latina, germánica y gallega, entra en juego su
clasificación, según el método onomástico, en
diez clases, aún hoy perfectamente admisibles:

1º "nombres de la historia Natural, exceptuando los de Botánica" (entre ellos incluye los de aguas, fuentes, lagos, cultivos y piedras)".

2º "los nombres tomados de vegetables" (acaba con un grupo de " dudosos").

3º "los nombres impuestos por la disposición del terreno" o "disposición natural de los lugares", como dice a la hora de especificarlos.

4º "los nombres impuestos por las cercanías a otros objetos" o "por razón de edificios", según les llama después, y que decide omitirla porque " muchos de los nombres que tocaban a esta clase ya quedan puestos" (439)

5º "los nombres que aluden al fundado o poseedor del sitio, si ha sido romano", luego abreviada como " de poseedores romanos y de otros nombres latinos", con un apéndice de "santos de lugares" o , como hoy diríamos, hagiotopónimos.

6º "los nombres que aluden al fundador o poseedor si fuese suevo o godo", resumido después en " lugares suevos o godos" y clasificados por " las

terminaciónes" (s ade, s án, s ende - ey s íl -onde -riz
-obre -ulfe , etc)

7º "los nombres que aluden al fundador o poseedor, si ha sido gallego posterior".

8º "nombres de los sitios marítimos, que aluden a cosa de mar".

9º "los nombres que aluden a algún edificio antiguo o moderno".

10º "los nombres sueltos, sin atarse a clase".
De estas cuatro últimas clases no se ponen ejemplos porque no son "tan abundantes" y sólo ofrecen algunos de los " geográficos sueltos", advirtiéndose que " acaso en otra ocasión.

Vam recuperar la seva proposta de dividir els noms geogràfics en classes i, a la llum de la seva sistematització, vam procurar elaborar-ne una que acollís la toponímia major local:

VILAGARCÍA DE AROUSA

O	Arcalonga, Areas, O Arcείο; O Pedroso, Pedramogueira; A Laxe, A Pena, A Barroca, O Lameiro.	Constitución do terreo
R	A Costa, A Lomba, A Amparo.	Pendientes
	O Outeiro (2), O Monte Xaquín, O Montinho, Montecelo, Combe (2).	Elevacións
	A Veiga, Traiveiga, A Valiña.	Zonas chás
O	A Cova.	Covas
	Sobradelo.	Outros
H	A Regueira, O Río.	Augas correntes
I	O Lago (2), A Lagoa, O Charco.	Augas estancadas
D	A Fonte, A Fontiña, Fontecarmo.	Mananciais
R	O Porto, Porto do Río, A Barqueira.	Terras ribereñas
O	Pereira, O Pereiro; Maceiro, O Pumariño; Figueirido; Nogueirido.	Outros
F	O Piñeiro; O Loureiro; O Salgueiral; As Caballeiras, Carballido; A Sobreira, Sobreiral; Sotelo, O Souto, O Souto de Arriba, Freixeiro; Douza.	Árbores froiteiras
I	O Feal.	Outras árbores e arbustos
T		Plantas de medra espont.
		Cultivos agrícolas
		Partes das plantas
	A Rosaleda.	Outros
Z	Solobeira, A Toupeira.	Animais domésticos
O	Trabanca Sardiñeira, O Moscallo.	Animais salvaxes
		Aves
		Peixes, Réptiles e Insectos
O		Outros
V	O Carril (2), A Congostra, O Pousadoiro, A Parada do Rei, Parada de arriba/ de abaixo, A Pontella.	Vías, Accidentes, constr...
rel	San Xosé, San Cibrán, San Roque, Santa Mariña, San Antonio.	Haciéndoms
re	O Campanario, A Igrexa, A Rectoral; A Cruz, A Crucifía, Os Ánceles.	Outros
rel	O Castro (2), Castro de Agudín, O Casteleto, O Tombiño, A Torre.	Monumental Antiga
re	Vilagarcía, Ribadevila, Vilaboa, Vilaxoán, Vilar, A Casa do Bento, A Casanova, O Casal (2), O Quinteiro, O Rucero, A Aldea de Arriba, A Aldea do Medio, A Grmxa.	Vivenda e agrupamento de vivendas
re		Const. gand. e agric.
II	A Feira Nova.	Espacios da casa e da alde
re	O Campo, As Cortiñas, Agromao.	Terreos de labradío
re		Terreos incultos
re	O Cunto.	Forma e dimens. do terreo
re	A Valada.	Ferrumes e terreos ferrados
re		Situación
re		Calidade da cond. da terra
re	O Barbeito, O Cacheiral.	Novos labradíos
re	- Sentin. - Guillán, Xovelle, Revelle, Abelle, Faxilde.	Antigos
re	O Monte Xaquín, A Casa do Bento, A Doma, O Bento.	Modernos
O	A Calhagada(2), As Malistas, Trabanca Badilla, Trabanca Sardiñeira, Bami, O Sordido, A Poceira, Cast(2), Galán, A Anagrin, Os Mariscos, Comazo, Borrión, O Conco, A Galafía, Ande, Lozano, Perrón, Zamar, Cuchas, Rubiñán, As Quintáns, Sobrón, Aralde, Eivilla, Praga, Renta, Riolos, A Facenda.	

- Per a la segona part del programa «O P. SARMIENTO E A TOPONIMIA», vam escollir el *Viaje a Galicia (1745)* i, més concretament, el relat del seu pas per la comarca d'Arousa, on està situat el nostre centre.

L'objectiu era reconstruir l'itinerari i delimitar el seu possible traçat.

Viaxe que o Padre Sarmiento fixo a Galiza o ano de 1745

Son vinte pregos

< (fol.34) Este é un diário da viaxe que fixo a Galiza desde Madrid o Rumo. D. Mestre Sarmiento no ano 1745. Nel anota os lugares por onde pasou, ou estubo. Sinala as súas distancias, antigüidades, e cousas notables que neses recoñeceu; os nomes de herbas e plantas, e os significados das voces provinciais.

Comarca de Arousa

Arousa. Informeime en Vilanova do estado da illa, que fica a pouco máis de media legua, pénsase que estivo continente co territorio Tragrove, pois case se pasa a ela na baixante; terá unha legua de circuíto, e é prolongada.

Na casa da orde, que está na illa, para recoller os froitos a dirección do prior de Vilanova, e que está preto dun monte pequeno, consérvanse pedras que foron dunha torre moi antiga, e que estaba ao oriente distante dun tiro de fusil.

Haberá cousa de cincuenta anos que aínda estaba en pé, e haberá cousa de seis que acabou por derrubala o vento. Era case cadrada, e duns 25 pés. A súa estrutura era en todo semellante á torre da Lanzada e ás Torres do Leste, (que creocerto ser Turris Augusti de Mela). O lugar da casa chámase hoxe o lugar da torre.

Penso, e con fundamento, que a torre de Arousa era faro ou farol para a entrada, pois desde ela vese a illa de Salvora, distante polo aire dúas leguas e Aroza ou Arousa vén de Ara Augusta. Un dos montes da illa chámase Bertolo, e aquí hai unha freguesia, toda a illa é de San Martiño de Santiago. De Vilanova a: Corón, Calans, Sobrán, freguesia, e a súa aldea faxilde, Villa Juan, de Vilanova media legua, porto, Sobrado, Fonte Carmoa.

Vista Alegre. Convento de agustinas e o palacio do marqués de Vilagarcía.

Vilagarcía, de Villa Juan media legua. Bragueixa, Marción. Priorado da orde, hoxe xa florida, co regato da Laxe, que desemboca na bolsa de mar que rodea o mosteiro de agustinas. E a freguesia de todo isto chámase Santa Eulafia de Area Longa.

ITINERARIO DE SARMIENTO
POR AROUSA ADIANTE (1745)

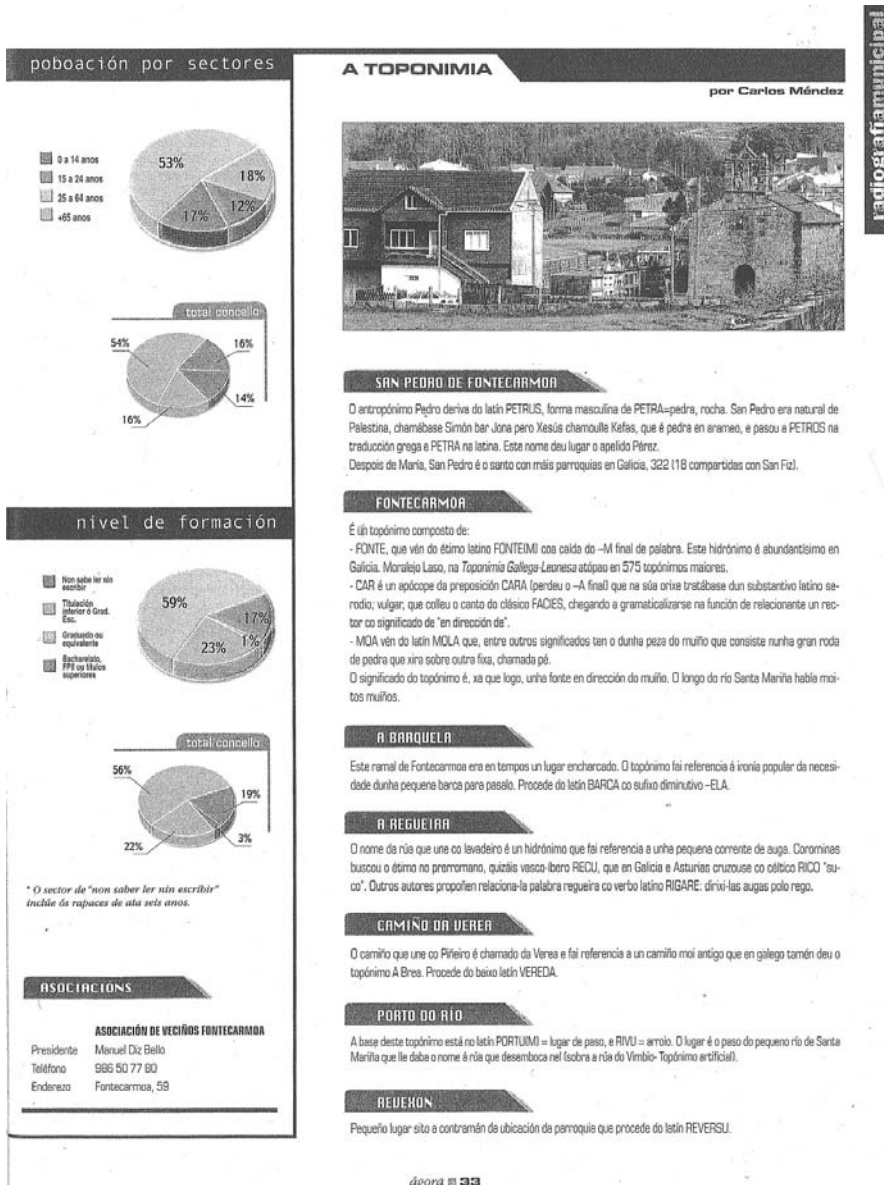

Legenda:
Camiño documentado
Outras localidades citadas
Costa

2.2.2. Recollida d'informació relativa a la toponímia als mitjans

Aquesta activitat tenia com a objectiu incorporar a l'aula l'actualitat toponímica a través de notícies procedents de la premsa escrita i virtual. Amb això ens vam obrir a la realitat d'un tema que el llibre de text difícilment pot recollir.

Vam buscar, en primer lloc, aquelles que tenien com a protagonista la toponímia local per després ampliar la recerca per la nostra província i, finalment, per les tres restants.

Per la seva repercussió als mitjans de la comunitat autònoma gallega, destaquem la polèmica sorgida entorn del nom oficial de la ciutat de la Corunya.

Altres informacions que vam arxivar a l'hemeroteca són les relacionades amb:

- Les **campanyes** de la Mesa pola Normalización Lingüística:

«A Coruña, així a queremos!»

«Ourense, per dignidade»

«Arousa si, Arousa non» (la zona del nostre centre).

- Altres **notícies** en què es reflecteixen irregularitats, incompliments de la llei per part d'organismes com la Direcció General de Trànsit de la Xunta a la seva pàgina web (MNL, 18.12.2003); les delegacions a Galícia de l'Agència Tributària (MNL, 26.11.2003); alguns registres civils (elcorreogallego.es, 15.01.2005).

A les anteriors, amb un regust negatiu, en contraposem d'altres que són positives i reflecteixen la normalització de la toponímia.

A la premsa: «Endesa recuperará la toponimia de los lugares enterrados bajo la mina de As Pontes, A Coruña» (47 llocs de 5 parròquies) (*La Voz de Galicia*, 17.09.2004).

A la xarxa: «La Mesa de estudio do Rueiro do concello de Lugo por consenso y unanimidad aprueba respetar el nombramiento de varias calles con los nombres tradicionales existentes» (pàgina web *concello de Lugo*, 28.04.2004); «La guía incorpora el gallego a su callejero: *Páxinas Amarelas pon en galego o seu rueiro en liña*» (Vieiros, 25.10.2004); «Iniciativas vecinales como la de la Asociación de Vecinos de Tirán, que instalará indicadores con los topónimos tradicionales de la parroquia» (Vieiros, 24.02.2006).

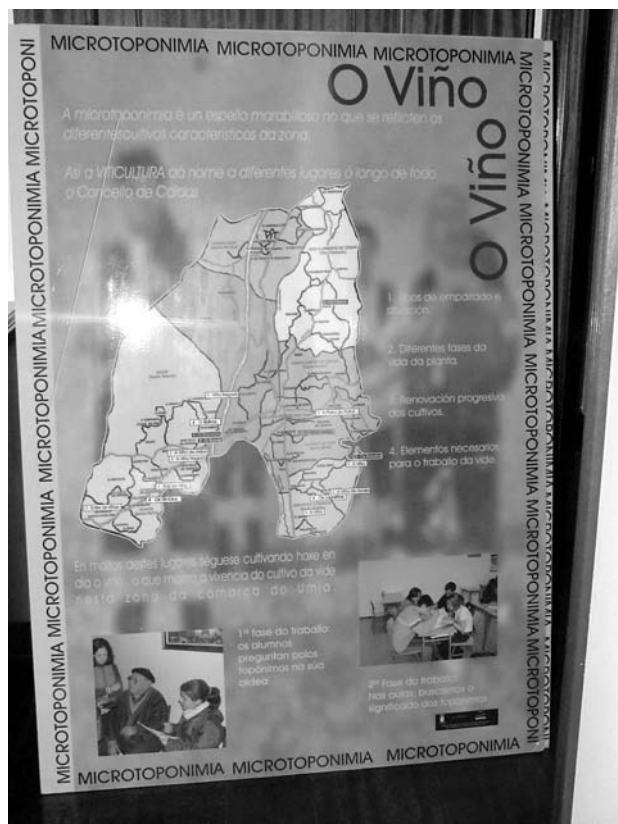
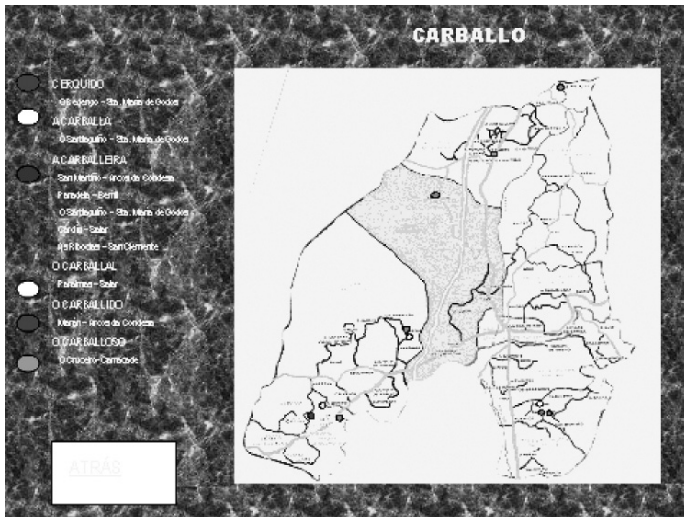
3.3. Paral·lelament al desenvolupament dels treballs anteriors, diverses institucions fomentaven la relació entre l'onomàstica i l'escola a través de la convocatòria de diferents certàmens, que van fer i que fan possible la superació de l'espai aula-professor-alumne integrant altres membres de la comunitat educativa i que, al seu torn, contribueixen a activar la col·laboració interdisciplinària.

- El **Museu del Poble Gallec** convoca el concurs «Obradoiro Antón Fraguas de cultura popular, historia local e medio ambiente», destinat a centres escolars de primària i secundària.

A la 1a edició (juny del 2003) es va atorgar el premi a la modalitat d'ensenyament secundari al Centre Públic Integrat Alfonso VII de Caldas de Reis (Po) per un projecte interdisciplinari que incloïa un *Diccionario gráfico de arte*, una *Recopilación de remedios naturales* i també un *Estudio toponímico do concello*.

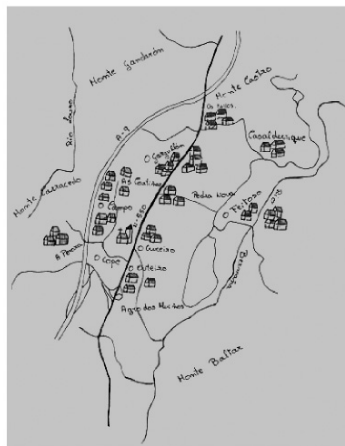
Dos-cents vint-i-quatre alumnes de 1r i 2n cicle d'ESO van treballar, entre el novembre del 2003 i el maig del 2004, en la tasca de recuperació i estudi de la microtoponímia de Caldas i en un glossari de renoms populars.

Els cartells elaborats a partir de la toponímia menor ens descobreixen dues rutes: la del pa i la del vi.

- **L'Associació d'Amics del Museu Etnològic i del Conjunt Històric de Rivadavia**, en el curs anterior (2002-03), i en la seva quarta convocatòria, va promoure el premi de recerca escolar M. Rubén García Álvarez (3 d'octubre del 2003).

El va concedir a un grup d'alumnes de 4t d'ESO del CPI Alfonso VII que va indagar en l'origen dels noms tradicionals de la toponímia local.

CARRACEDO[illegible]

Hem volgut demostrar com, a poc a poc i amb esforç, les nostres aules han apostat per un compromís actiu amb el nostre patrimoni onomàstic.

Esperem continuar així els anys venidors.